

„Egy konkrét helyzet konkrét megítélése”

Lenin gyakorlatának elméleti jelentősége Lukács György műveiben

FEUILLETON - LXVIII. évfolyam, 36. szám, 2024. szeptember 6.

Lukács a Leninnel kapcsolatos nézeteit tehát az 1924-es Lenin-könyvében összegezte, amelyet alig néhány hét alatt írt meg, a kiadója biztatására. Bár korabeli bírálói (többek közt August Thalheimer) szerint Lukács könyve „csak zavart kelt, nem tisztáz semmit”, és Lenin özvegye, Krupszkaja is „felesleges könyvnek” tartotta, mégis több indoka volt a „brosúra” megírásának. A legtöbben időszerűtlensége miatt bírálták a munkát, mivel az a „forradalomról” szólt, és nem a „forradalom utáni” helyzet ideológiai szükségletei felől tekintette át a lenini örökséget. Akkor írt a „forradalom aktualitásáról”, mikor a forradalmi korszak lezárulásával már a „szocializmus egy országban” kérdése került napirendre. Valójában a Lenin-könyv reakció volt az 1923-as *Történelem és osztálytudat* ért bírálatokra, másfelől állásfoglalás is volt a forradalmi helyzet elmúlását és Lenin halálát követő, a Szovjetunió Kommunista Pártján belüli vitákra, amikor felmerült a kérdés: mi a teendő? Világforradalom, vagy a szocializmus egy országban történő felépítése? Továbbá a Lenin-könyv kiállításnak is tekinthető volt az 1920-as években egyre aktuálisabb probléma, a „bürokratizálódás” ellen. És persze a könyv szemben állt azokkal a Lenin halálát követő, sokasodó elemzésekkel, amelyek „szétdarabolták” Lenin munkásságát, és őt „mint közgazdászt”, „mint történészt”, „mint filozófust” stb. mutatták be.

Lukács György, a legjelentősebb magyar marxista filozófus tanulmányok sorában vizsgálta Lenin történelmi szerepét az 1920-as évektől haláláig. Talán ő volt az első gondolkodó, aki Lenin jelentőségét nemcsak gyakorlati politikusként hangsúlyozta, hanem elméletalkotóként is. Lukács György Leninnel kapcsolatos nézeteit az 1924-ben megjelent Lenin-könyvében foglalta össze, de hasznosítottam az 1923-ban kiadott *Történelem és osztálytudat* című kötetét, az 1939-es *Néptribün vagy bürokrata* és az 1946-os *Lenin és a kultúra kérdései* című írásait is.

Az 1924-ben megjelent, nem sokkal Lenin halála után született Lenin-könyv, vagy ahogy Lukács nevezte, „brosúra” (*Lenin. Tanulmány gondolatainak összefüggéseiről*) a Lukács marxista gondolkodói pályája legizgalmasabb szakaszának tartott periódus, az 1920-as évek terméke. Ez kivételesen az az évtizede Lukács pályájának, amikor irodalmi és esztétikai kérdésekkel szinte egyáltalán nem foglalkozott.

*

Bár Lukács már 1919 előtt is olvasta Lenin egyes munkáit – így az *Állam és forradalmat* is, melyet azelőtt tanulmányozott át, hogy csatlakozott volna 1918 végén a Kommunisták Magyarországi Pártjához –, csak az emigrációjában ismerkedett meg mélyebben Lenin műveivel, Bécsben, azután, hogy a Tanácsköztársaság bukása után távozott Magyarországról. Lenin műveit olvasva arra a következtetésre jutott, hogy Lenin nem elferdítette Marx és Engels tanait, hanem éppen hogy „letisztította a marxizmus klasszikusairól az évtizedeken át rájuk települt előítéleteket”. Lukácsnak nem volt személyes kapcsolata Leninnel, mindössze egyszer találkozott vele, futólag, a Komintern III. kongresszusán, 1921 nyarán. Lukács a találkozásról beszámolva Lenin lényeglátó képességét emelte ki, hogy néhány újságcikk alapján is határozottan és helyesen tudott értékelni számára idegen szituációkat. Hamar kialakult Lukács nézete arról, hogy Lenint az emeli kortársai fölé, hogy olyan konkrét elemzést tud adni egy konkrét helyzetről, hogy ez az elemzés

nemcsak az adott helyzetre érvényes, hanem elméleti jelentőséggel bír.

Lukács a Leninnel kapcsolatos nézeteit tehát az 1924-es Lenin-könyvében összegezte, amelyet alig néhány hét alatt írt meg, a kiadója biztatására. Bár korabeli bírálói (többek közt August Thalheimer) szerint Lukács könyve „csak zavart kelt, nem tisztáz semmit”, és Lenin özvegye, Krupszkaja is „felesleges könyvnek” tartotta, mégis több indoka volt a „brosúra” megírásának. A legtöbbször időszerűtlensége miatt bírálták a munkát, mivel az a „forradalomról” szólt, és nem a „forradalom utáni” helyzet ideológiai szükségletei felől tekintette át a lenini örökséget. Akkor írt a „forradalom aktualitásáról”, mikor a forradalmi korszak lezárulásával már a „szocializmus egy országban” kérdése került napirendre. Valójában a Lenin-könyv reakció volt az 1923-as *Történelem és osztálytudat* ért bírálatokra, másfelől állásfoglalás is volt a forradalmi helyzet elmúlását és Lenin halálát követő, a Szovjetunió Kommunista Pártján belüli vitákra, amikor felmerült a kérdés: mi a teendő? Világforradalom vagy a szocializmus felépítése egy országban? Továbbá a Lenin-könyv kiállításnak is tekinthető az 1920-as években egyre aktuálisabb probléma, a „bürokratizálódás” ellen. És persze a könyv szemben állt azokkal a Lenin halálát követő, sokasodó elemzésekkel, amelyek „szétdarabolták” Lenin munkásságát, és őt „mint közigazdászt”, „mint történészt”, „mint filozófust” stb. mutatták be.

Lukács ezzel szemben Lenin „gondolatainak összefüggéseire”, politikai és elméleti magatartásának egységére koncentrált. Lukács Lenin-képének legfontosabb jellemzője, hogy szemben azokkal a máig divatos értelmezésekkel, amelyeknek fő sémája, hogy Lenin „gyakorlati politikus” volt, vagy a „kompromisszumok mestere”, Lukács Lenin „elméletalkotói” jelentőségét is hangsúlyozta, mivel szerinte Lenin működését az elmélet és gyakorlat harmóniája jellemezte. Lukács ezt az álláspontját már a *Történelem és osztálytudat* előszavában is hangsúlyozta: „nyomatékosan emlékeztetnünk kell arra, hogy mit jelent a marxizmus fejlődése számára Lenin mint teoretikus. Túlnyomóan politikai súlya ma még sokak számára elfedi elméleti szerepét. Az adott pillanatra vonatkozó egyes kijelentéseinek aktuális-gyakorlati fontossága ugyanis mindig túlságosan nagy volt ahhoz, hogy mindenki számára világos legyen: e hatás előfeltétele végső soron a teoretikus Lenin gondolati mélysége, nagysága és termékenysége. Hatása azon alapul, hogy a marxizmus lényegének gyakorlati jellegét a világosság és konkrétság eddig még el nem ért fokára emelte; a csaknem teljes feledés homályából kiemelte ezt a mozzanatot, és e teoretikus tettel ismét kezünkbe adta a marxista módszer helyes megértésének kulcsát.”

Ennek a perspektívának köszönhető, hogy Lukács a Lenin-könyvében külön fejezetet szentelt Lenin imperializmuselméletének bemutatására, hogy bizonyítsa „elméletalkotói nagyságát”. Rosa Luxemburg tőkefelhalmozási elméleténél – amelyet *A tőkefelhalmozás. Adatok az imperializmus gazdasági magyarázatához* című 1913-as művében foglalt össze – Lukács jelentősebbnek tartotta Lenin imperializmuselméletét, *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című 1916-ban írt munkát, amelyet még évtizedekkel később is a kapitalista világrendszer utolsó átfogó leírásának gondolt. Ugyan Lukács szerint Luxemburg elmélete vagy Hilferding finánc-tőke-tézise közgazdaságilag megalapozottabbak voltak, Luxemburg és Hilferding nem vontak le következtetéseket a gyakorlat, az itt és most, a *hic et nunc* számára, míg Lenin megvalósította az elmélet és a gyakorlat „dialektikus” egységét.

Ahogy Lukács írta, Luxemburg elmélete „helyesen és nagyvonalúan jellemezte az egész korszakot, de általában, csak mint egész tudta jellemezni. Leninre maradt, hogy megtegye az elmélettől a gyakorlathoz vezető lépést. Egy pillanatra sem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez a lépés egyben elméleti előrelépés is.”

Lenin a kor minden jelenségét összekötötte, és ezzel kivívta Lukács elismerését, aki szerint a jelenségek valódi természete csak viszonylataikban ismerhető meg, összefüggéseiben – lényegében közvetve, és nem közvetlenül –, mert a jelenségek önmagukban való szemlélése felületes eredményre vezet. Ahogy a *Történelem és osztálytudat*ban is kifejtette: a munkások akkor ismernek rá magukra mint osztályra, ismerik fel a saját erejüket, ha hozzálátnak a világ megváltoztatásához.

Lukács szerint tehát az összefüggések csak a cselekvő ember számára nyilvánulnak meg, azért lehet a

„gyakorlati politikus” Leninből kiemelkedő „elméletalkotó”, mert a jelenségek számára „totalitásukban” váltak láthatóvá.

*

Lukács filozófiájában a társadalmi valóság „totalitásokból” áll, amelyeknek minden „itt és most” helyzetben van egy „dinamikus centrumuk”, amelyben megragadható és ahonnan kibontható a társadalmi valóság. Lenin szerint: „Minden konkrét helyzetnek megvan a maga középponti problémája, és az ezzel együtt jelentkező többi probléma megoldása, valamint az összes társadalmi tendencia továbbfejlődése is ennek a problémának az eldöntésétől függ.”

És ezek a „középponti problémák”, vagy „döntő láncszemek”, ahogy Lenin nevezte, csak a cselekvő forradalmár vagy politikus számára megoldhatóak, mivel eleve csak ő tudja azonosítani és átlátni azokat totalitásukban. Lukács különösen két „döntő láncszem” azonosítását emelte ki Lenin munkásságában: a kultúra és a kulturális forradalom, illetve a demokrácia és a demokratizálódás jelentőségének felismerését. Lukács 1946-ban külön tanulmányban is foglalkozott a problémával *Lenin és a kultúra kérdései* címmel.

Lenin imperializmus-elméletének azért van rendkívüli jelentősége a munkásmozgalom szempontjából, mert elfogadása egyenesen vezetett a „forradalom aktualitásának” elismeréséhez. A „forradalom aktualitása” azt jelentette, hogy 1917-re, a mű publikálásának idejére a kapitalista társadalom ellentmondásai a végsőig kiéleződtek (Lenin szerint ennek eredménye volt a világháború is). A kiéleződésnek olyan jelei voltak, mint az agrárkérdés, a nemzeti kérdés, a gyarmati kérdés felszínre kerülése, és ezért minden kapitalista országban létrejött a „forradalmi helyzet”. Ez azt jelentette, hogy a szocialista forradalom kirobbanására bármikor számítani lehetett, és ez a mozgalomtól és a párttól „állandó készenlétet” követelt, hogy ki tudja használni az adódó helyzeteket. Lenin alkalmas volt erre, mert ő – ahogy Lukács összegzően jellemezte – „az állandó készenlét embere” volt. Azért kell állandóan készen állni és azonnal reagálni, mert Lenin nem győzte hangsúlyozni, hogy ami ma helyes döntés, holnap vagy a jövő héten helytelen lehet.

A forradalom aktualitása megkövetelte „az általános marxi ismereteknek az adott konkrét helyzet vonatkozásában való érvényesítését”. Lukács Lenin egyik legfontosabb elméleti megállapításaként a következő megjegyzést emeli ki: „Minden absztrakt igazság frázis lesz, ha bármely tetszőleges konkrét helyzetre alkalmazzák.” Márpedig Lenin a magánéletben és a közéletben is ellenszenvvel viseltetett a frázisok iránt – írja Lukács.

Lukács Lenin-könyve olyan Lenin-képet fest, amelynek egyik legfőbb jellemzője az antidogmatizmus. Kiemelte Lenin képességei közül, hogy a bolsevik párt vezetője nem volt rabja előre megszabott elveknek. Ez azért fontos, mert Lenin és Lukács egyként rámutattak arra, hogy mennyire hibás következtetésekre vezet, ha a konkrét helyzet konkrét elemzését az analógiás gondolkodás váltja fel: Lenin megkötötte a breszt-litovszki békét, mert tudta, hogy az 1918-as Szovjet-Oroszország nem az 1792–93-as Franciaország. Lenin döntését igazolták a későbbi fejlemények, ám Kun Béla hibás döntést hozott, amikor 1919 júniusában elfogadta Clemenceau jegyzékét, és Lenint követve szintén meg akarta kötni a maga Breszt-Litovszkját, mert az 1919-es Magyarország nem az 1918-as Szovjet-Oroszország volt.

Lukács a „kompromisszum” kérdését a breszt-litovszki békeszerződés mellett a NEP problémája kapcsán vizsgálta meg a legrészletesebben. Lukács vitatkozik azzal az értelmezéssel, amely szerint „Lenin a kommunizmus »azonnali« bevezetésének »doktrínér-marxista kísérlete« után, »reálpolitikai okosságból« kompromisszumot kötött, és eltért politikájának eredeti vonalától”. Szerinte éppen hogy a hadikommunizmus volt az eltérés, a polgárháborús időszak által szükségessé tett kompromisszum, és Lukács arra hívta fel a figyelmet, hogy maga Lenin mutatott rá az orosz fejlődés sajátosságait elemezve, hogy az oroszországi szocializmus felé vezető úton mindenképpen szükséges egy államkapitalista szakasz beiktatása. Lukács Lenint idézte:

„Az imperialista háború a szocialista forradalom előestéje. S nemcsak azért, mert a háború szörnyűségei

proletárfelkelést szülnék – semmiféle felkelés sem teremtheti meg a szocializmust, ha az gazdaságilag még nem érett –, hanem azért, mert az állammonopolista kapitalizmus tökéletes anyagi előkészítése a szocializmusnak, a szocializmus bejárata, mert az állammonopolista kapitalizmus lépcsőfoka után közvetlenül a szocializmus következik a történelem létráján, nincs közbülső fok.” Ezért 1918 elején úgy írt Lenin: „Nagy siker volna, ha például egy fél év múlva szilárdan megvetné nálunk a lábát az államkapitalizmus, s ez jelentené a legbiztosabb garanciát arra nézve, hogy egy év múlva véglegesen kialakul, és legyőzhetetlenné válik nálunk a szocializmus.”

Vagyis Lukács értelmezésében a párt baloldala által támadott NEP nem „elhajlás” volt, hanem bevezetése magából az elméletből következett, miután azt egy konkrét helyzetre – az orosz fejlődés sajátosságaira – alkalmazták.

Lukács Lenin-könyvének egyik legfontosabb állítása, hogy a lenini kompromisszumok nem „megalkuvások” voltak, hanem éppen hogy megalkuvásmentes haladást jelentettek a szocializmus felé azon az úton haladva, amerre lehetett, amerre a körülmények engedték. Mert ahogy a könyvben kulcsfontosságú Marx-idézet állítja: az emberek maguk csinálják a történelmet, de nem teljesen szabadon, hanem készen kapott, adott körülmények között.

*

Lukács éppen azért bírálta mind a „bürokratákat”, mind a „szektás voluntaristákat”, mert azok részéről vagy az elméleti irányadás, vagy a gyakorlati ismeretek hiányoznak, így nem képesek a „konkrét helyzetek konkrét elemzésére”. Lukács szerint a pártszervezetnek az elmélet és gyakorlat között kell közvetítenie.

Ahogy a *Történelem és osztálytudat*ban közölt, *Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez* című 1922-es tanulmányában írta: „A döntő szervezeti harci eszköz csak az lehet, ha a párttagok egész személyiségükkel részt vesznek a párt tevékenységében. Csak amikor a pártfunkció nem olyan hivatal lesz, amelyet teljes odaadással és lelkiismeretességgel, de mégis csupán hivatalként végeznek, hanem az összes tag cselekvése a pártmunka minden lehetséges területén megnyilvánul; csak ha e tevékenységüket ráadásul a tárgyi lehetőségek között fel is cserélik; csak ekkor kerülnek a párt tagjai egész személyiségükkel eleven kapcsolatba a pártélet és forradalom totalitásával, akkor nem lesznek többé pusztán specialisták, akik szükségképpen ki vannak téve a belső megmerevedés veszélyének.”

Lukács Friedrich Engelsnek egy katonai hasonlatával értelmezte, hogy milyennek kell lennie a bolsevik párttagoknak, hogy megfeleljen a lenini ideálnak: a harcászati újítások nagyon sokszor nem a parancsnokoktól, hanem a közkatonáktól származnak, akik a harc közben, spontán módon újítanak, mert ők tudják, hogy mire van szükség. A parancsnokoknak azért kell élő kapcsolatban lenni a közkatonákkal, hogy felfigyelhessenek az újításokra, és azt rögzítsék elméletileg, hogy a spontán újítást legközelebb már tudatosan használják. Lukács értelmezésében a bolsevikok a munkásmozgalom parancsnokai, akiknek élő kapcsolatban kell lenniük a munkásokkal. És a gyakorlat ekként találkozott az elmélettel Lenin politikusi működésében.

A Lenin által reprezentált forradalmártípust Lukács úgy írta le, hogy az a „tertium datur” a forradalmár két ideáltípusa, Robespierre és Danton között: bár egész életét a mozgalomnak áldozta, nem volt aszkéta. Mert ahogy Lukács a Lenin-írásainak gyűjteményes kiadása elé írta 1969-ben: „Az egyéni lét teljes feloldódása a társadalmi tevékenységben nem kell, hogy az aszkétizmusnak még a szikráját is tartalmazza; az önkéntes kötelességvállalás, az annak való maradéktalan alárendeltség összefér az egyéni lét harmonikus, sőt sokszor derűs, bár természetesen sohasem konfliktusmentes mivoltával. Ezt a Lenint szerettem volna az olvasók elé állítani.”